

Cseke Péter

A műltfaggatás: jövőépítés

1.

Közvetlenül a második világháború után született nemzedékemnek nem adatott meg, hogy az előttünk járó, az előző kisebbségi helyzetben eszmélkedő korosztályok valamennyi meghatározó egyéniségét személyesen is megismerhesse: háború, menekülés, hadifogság, hidegháború és a „román Gulág” egyaránt megtizedelte őket. Akik élve megúszták, és halálukig köztünk lehettek, azok sem tudták nyíltan áthagyományozni a tájékozódásunkat megkönnyítő kisebbségi élettapasztalataikat. Vagy azért, mert megfélemlítettek voltak, vagy azért, mert az értelmiségnevelő intézményrendszerből teljesen kiszorultak. Közéjük tartozott Jancsó Béla „ikertársa”, a második értelmiségi nemzedék lapját felelős szerkesztőként és kiadóként is jegyző László Dezső, akinek azért kellett kétszer is megjárnia a román Gulágot, mert tisztelői körében az Erdélyi Református Egyházkerület „rangrejtett” püspökének számított.

A letűnt diktatúra idején a két világháború közötti kisebbségi tapasztalatokból fakadó tanulságok feltárására és továbbadására csak a „második nyilvánosság” nyújtott némi esélyt. Az akkori rendszer „tűrészatárát” mindennél szemléletesebben jelzi, hogy a kisebbségi értelmiségnevelés műhelyének dokumentumait bemutató – háromszori előcenzúrázás után 1986 tavaszán nyomtatott – *Erdélyi Fiatalok*-kötetetⁱ az utócenzúra bezúzásra ítélte, az 1937-es „*Nem lehet*”-vita anyagából összeállított könyvterjedelmű kéziratⁱⁱ pedig azonnal lecsaptak a mikrofilológiai adatfeltárássra is rendkívül „érzékeny” szellemőrség emberei; az *Ellenpontok* című szamizdat lap szerkesztőit az országból kizsupolták, egykori munkatársait a legszigorúbb megfigyelés alatt tartották; pár év múlva hasonló sorsra jutottak a kelet-közép-európai rendszerváltás utáni évek perspektívájában gondolkodó

Limes Kör tagjai is (akiket történetesen épp akkor némítottak el, illetve készítették – a Makkai Sándor sorsát ismétlő – áttelepülésre, amikor a „Nem lehet”-vitából adódó újabb tanulságokkal próbáltak számot vetni a kommunizmus vézskorszakában. Szerencsére a második erdélyi szamizdatnak, a *Kiáltó Szónak* a szerkesztői és munkatársai megúszták a hatósági retorziót.ⁱⁱⁱ A kilenc megszerkesztett lapszámából mindössze kettő jutott el az erdélyi szamizdatolvasókhoz.

A kilencvenes évek elején derült ki: a romániai magyarság zöme lényegében felkészületlenül került a diktatúra összeomlását követő „átmeneti” helyzetbe; újdonsült szellemi/politikai vezetőinek alig volt közéleti tapasztalata és a bekövetkezett helyzetben gyakorlatilag érvényesíthető, elméletileg kellőképpen megalapozott alternatívája. Valójában nem is nagyon lehetett, hiszen értelmiségi nemzedékek egész sora úgy nőtt fel a totalitarizmus időszakában, hogy nem szerezhettek áthagyományozott ismereteket a két világháború közötti önvédelmi és társadalomépítési tapasztalatokról.

Ennek a felismerése riasztott munkára a kilencvenes évek első felében, ennek a jegyében születtek meg a *Metaforától az élet felé*, illetve a *Paradigmaváltó erdélyi törekvések* című köteteim tanulmányai,^{iv} ennek az érdeklődésnek a fokozódása készítet azóta is a nyolcvanas évek derekán elkezdett kutatásaim folytatására, a kisebbségi létértelmezések elmélyültebb vizsgálatára.

Mert annak ellenére, hogy a diktatórikus rendszerek összeomlottak, a kisebbségi helyzet továbbra is fennmaradt a Kárpát-medencében. De már „felcserélhetővé” vált; korántsem tekintem én ezt a „szabad választás” eredményének; ha kezdetben a kisebbségellenesség nyílt agressziója váltotta ki, ma egyszerűen a megélhetési kényszer az indítéka.

Akik a rendszerváltás idején és azt követően eszmélkedtek, azokról talán már elmondható, hogy szabadon dönthettek/dönthetnek a helyben maradás, a kisebbségi sorsvállalás, illetve a magyarországi életkezdés vagy pedig a nagyobb önmegvalósítási lehetőségekkel kecsegtető nyugati diaszpóralét mellett; ez a fo-

lyamat a legnagyobb határon túli magyar nemzetrész esetében is erőteljes népességcsökkenéshez vezetett, és az élet minden területén tévesztéssel jár. Amit ezzel kapcsolatban hangsúlyoznom kell: az erdélyi magyarság 1989 utáni önszerveződésében is súlyos károkat okozott, hogy a napi küzdelmekben formálódó politikai elitnek és a kisebbségi társadalomszerveződés folyamatait irányító szellemi erőknél igényük sem volt a két világháború közötti kisebbségi lét tanulságainak a megismerésére.

2.

Kevesen tudják ma már, hogy az európai távlatú erdélyiség jegyében 1923-ban fellépő első erdélyi írónemzedék, a *Tizenegyek* mozgalma mennyire meghatározónak bizonyult a kisebbségi létszükségletekkel számoló intézményteremtésben. A széles körben figyelmet keltő antológiának a Tamási Áron nevéhez fűződő terjesztési módszere adta például az ötletet az *Erdélyi Szépmíves Céh* megszervezéséhez 1924-ben. Két évvel később a *Tizenegyekben* költőként szereplő s a marosvécsi kastélyt megöröklő Kemény János vált az *Erdélyi Helikon* írói munkaközösség egybehívójává. Hogy aztán ez a munkaközösség 1928-ban elindítsa *Erdélyi Helikon* címen a maga irodalmi folyóiratát.

Az *Erdélyi Helikon* írói csoportosulás létrejöttének 90. évfordulóján – 2016. május 5-én – konferenciát tartottak a Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetében. Az esemény megkülönböztetett jelentőségét az is jelzi, hogy Roósz András, az MTA Miskolci Területi Bizottságának elnöke, a konferencia házigazdája és Kecskeméti Gábor akadémikus, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének, valamint a Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének igazgatója köszöntötte a rendezvényt. Kecskeméti Gábor kiemelten szólt arról, hogy a regionalitás felvállalása korántsem jelentette a minőségi elv feladását, még háttérbe szorulását sem. A konferencián elhangzott és kötetbe is foglalt előadások egyértelművé tették, hogy a modernizációs törekvések meghonosításában az *Erdélyi Helikon* korántsem marasztalható el – például

a *Nyugathoz* viszonyítva. Ehhez mindössze annak a felismerése szükséges, hogy a 20. század első felében a magyar irodalom sem volt egycentrumú. Az *Erdélyi Helikon* pedig – mutatott rá előadásában Kecskeméti – „*az egyik legjelentősebb alternatív modernizációs modellt mutatja meg ezek közül*”.^v Irodalom- és eszmetörténeti tanulságnak már ez sem kevés.

Jól példázza ezt Tamási Áronnak a tizedik helikoni találkozón elmondott beszéde is. Lelkiismeret-ébresztő gondolatainak egyik sarkalatos tétele: az írók a helikoni határozatok ellenére elhanyagolták a népet. „*Nem tartozom a reményvesztett lelkek közé – mondotta Tamási 1935. június 30-án Marosvécsen –, és mindig vallottam, hogy sem a szellemet, sem a szellem alaktalan talaját: magát a népet, semmiféle népet, nem lehet kiirtani. Most azonban magunk között vagyunk, és bevallhatjuk: van egy mód, amely biztos a szellem és a nép kiirtására: ha ugyanis mi magunk közrejátsszuk ebben. [...] Ilyen percekben, mint a mostaniak, nem nehéz elüzni ezt a szörnyű kísértést. De a lélek felszabadulásának örömeiben az első pillantást rögtön a jövőbe kell vetnünk, és meg kell keresnünk azokat az utakat, amelyekre biztos haza tudunk jutni. Mert bár mindnyájan itthon vagyunk ezen a földön, a végleges és megnyugtató hazatalálást mégiscsak akkor fogjuk megtalálni, amikor erdélyi földünkkel és erdélyi népünkkel tökéletes közösségbe kerülünk. [...] Sorsunk, könyveink sorsa is az erkölcsi magatartásunkon nyugszik: áll vagy bukik. Ennek az erkölcsi magatartásnak pedig a mi életünkben három ismertetőjele van. Először: forduljunk egészen a nép felé, melynek sorsa, élete és küzdelme a mi egyetlen gazdánk. Másodsor: a szépirodalmi munkásságon kívül próbáljuk a szellemi működés minden más eszközével is felmérni ennek a népnak a sorsát. Harmadsor: alkalmazzunk mindig szigorú mértéket: erkölcsit, ha cselekedetekről van szó, s az erkölcsi mellett a legnagyobb művészt, ha írásokkal állunk szemben.*”

Magam az *Erdélyi Fiatalok* elnevezésű mozgalom szócsövével foglalkoztam a legtöbbet, amelynek a *Tizenegyek* fellépése körül is bábáskodó Jancsó Béla volt a spiritusz rektora. A hú-

szas évek elején eszmélkedő, értelmiségi pályára készülő fiatal erdélyi évfáratoknak mindenekelőtt azt kellett felismerniük, hogy apáik nemzedékének 1918 előtti (többségi) történelemszemlélete kisebbségi helyzetben tarthatatlan, életellenes. Új viszonyulási rendszert kellett kialakítani az élet minden területén: irodalom- és tudományművelésben, nevelésben, gazdaság- és társadalomszervezésben. Olyan jövőstratégia kidolgozására – s ennek megfelelően olyan gyakorlati életprogram megalapozása – volt szükség, amely alkalmasnak látszott a történelmi katasztrófának tekintett kisebbségi helyzet békés meghaladására. A második erdélyi nemzedék tagjai mindenekelőtt arra keresték a magyarázatot, hogy miért jutottunk kisebbségi helyzetbe. De múltfaggatásuk nem rekedt meg ezen a szinten. A történelmi Erdély múltjából a kultúrák egymás mellett élésének és kölcsönhatásának „megtartó példáit” elevenítették fel, külföldi útjaikon pedig az európai kisebbségek, analóg helyzetet túlélő kis népek, nemzetrészek önszerveződési modelljeit tanulmányozták. Ezek alapján arra a felismerésre jutottak, hogy mindenekelőtt magát a korszellemet kell megváltoztatni ahhoz, hogy a nemzeti kisebbségek irányvesztettsége megszűnjék; hogy a kisebbségi helyzet ne értéksorvasztó kalodát jelenthessen, hanem épp ellenkezőleg: a sajátos értékek – mindenkit gazdagító – lehetőségét. Azzal a hittel és reménységgel láttak hozzá az erdélyi magyar szellemi élet korszerű formáinak a kimunkálásához, hogy a megújulás korparancsának nem vethetnek gátat a trianoni országhatárok.

Most már az sem lep meg, hogy a diktatúra véskorszakában egészen mást olvastam ki az *Erdélyi Fiatalok* történetéből, mint a rendszerváltás kezdetén, amiképpen az EU-integráció kapcsán is más összefüggések kerültek előtérbe. A mozgalom dokumentumkötetének szerkesztése idején revelációként hatott rám, hogy a két világháború közötti szellemi elődeink mennyire nyíltan beszélhettek a kisebbségi sors emberhez méltatlan voltáról: korántsem belenyugvással, hanem a változtatás akaratával; a kisebbségi társadalom demokratikus önszervezésének modelljét teremtették meg számunkra; hogy a kötetet 1986-ban bezúzásra

ítélték, jól mutatja a diktatúra tőrészhatását: a múltra vonatkozóan is veszélyes volt az alternatíva-keresés. Az 1989-es fordulat után immár szabadon – megtorlásmentesen – lehetett újragondolni értelmiség és hatalom, egyén, (kis)közösség és kisebbségi társadalom, kisebbség és többség, nemzetrészt és nemzet, állam és nemzet, nemzet és emberiség viszonyát; a nyilvánosság előtt lehetett megtárgyalni/értelmezni a rendszerváltás utáni romániai élet jelenségeit, a romániai magyarság létkérdéseinek összefüggéseit; az *Erdélyi Fiatalok* tárgykörében született tanulmányaimban arra igyekeztem felhívni a figyelmet, hogy jelenbeli kisebbségi gondjainknak nincsen úgyszólván egyetlen olyan vetülete sem, amelyre ne kerestek és ne találtak volna megfelelő megoldást elődeink; rajtunk is múlik tehát, hogy tudunk-e élni újabb kori lehetőségeinkkel. Aztán kiderült, hogy a globalizáció korában, az európai integráció kérdéskörében is van mondanivalója az *Erdélyi Fiataloknak*; *erdélyiség, magyarság, európaiság* újragondolására késztet; a társadalmi felelősségtől áthatott nemzettudat újratерemtésének szükségességére figyelmeztet.

„Írók születtek a nagy Tragédiából, az el nem sírt bánatokból, a meg nem élt életekből” – a *Tizenegyekben* költőként induló Szent-Iványi Sándor történész és politikus fejezte ki a leghitelesebben a kor életérzését. A *Tizenegyek* tizenegyedik évfordulóján aztán kiderült – szépen ír róla Jancsó Béla –, hogy közülük egyedül Tamási vált kizárólag szépíróvá. A többieknek változatlanul „rejtett szerelme” maradt az írás, de külföldi tapasztalataik birtokában a kisebbségi magyar társadalom intézményrendszerének a megszervezésében fedezték fel „élethivatásukat”.

Az évfordulón Balázs Ferenc a falu gazdasági megszervezéséről értekezett, mintegy megelőlegezve mindazt, amit aztán – betegágyához kötötten – *A rög alatt* című szociográfiai művében fejtett ki részletesen. (Van valami jelképszerű abban, hogy könyvét az általa életre keltett Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezet adta ki 1936-ban, a *Tizenegyek* megjelentetésekor bevált gyűjtőíves módszerrel.) Dobai Istvánt annyira lekötötte vargyasi szolgálata, hogy még a jubileumi estélyen sem tudott jelen len-

ni: *Az intelligencia és a nép* című előadását – a megújult erdélyi életszemlélet és építő akarat bizonyosságát – Bede Emil unitárius teológus olvasta fel. Szent-Iványi Sándor épp akkoriban lépett katedrára az unitárius teológián, így hát az estélyt szervező Jancsó Béla azt a szerepet osztotta rá, hogy az antológiában szereplő öt költő-pap munkásságáról beszéljen. Vagyis a mindennapi aprómunkában testet öltő és abban felőrlődő erdélyi értelmiségi áldozatvállalásról.

A kiűtkeresésben meghatározó szerepet játszott a Kossuth által meghirdetett, majd a Jászi által újrafogalmazott Duna-konföderációs gondolat reneszánsza. Erre a harmincas évek fordulóján időszerűvé vált utópiára rezonált aztán Németh László a Duna-völgyi népek „tejtestvériségének” metaforájával, a magyarországi belső megújulás követelményét társítva az utódállamok fiatal magyarságának demokratikus jövőigényével. Ebbe a sorba illeszkedik a Kárpát-medencei haladó magyar ifjúsági mozgalmak Kolozsvárra tervezett „Duna-konföderációs” konferenciája is, amely 1930–1931 táján a politikai körülmények következtében elmaradt ugyan, de előkészületei eszmetörténeti jelentőségűek.

3.

1935. március 22. és 25. között Jancsó Béla unokaöccse, az *Erdélyi Fiatalok* alapító-főmunkatársaként indult Mikó Imre, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című (az *Erdélyi Fiatalok Falufüzetei* sorozatban 1932-ben megjelent) kötet szerzője előadást tartott a Debreceni Diétán. A konferenciát követő napon a Párizsba tartó Mikó arról tájékoztatja Budapestről Jancsót, hogy „*az új magyar ifjúság, mely a kivezető utat a Duna-völgyi konföderációs államformában látja, meg akarja ismerni az utódállamokat és az ottan élő kisebbségeket is. Egy ilyen élcsapat, köztük Németh Lászlóval, jönne július közepén Erdélybe is. A meghívást én ajánlottam fel, most már közös erővel lehetővé kellene tenni ezt az utazást. [...] E kirándulás biztosítását azért látom rendkívül fontosnak, mivel egyrészt megismernék Erdélyt igazán, mert ma*

egyáltalában nem ismerik, és ami a legfontosabb: megindulna a közeledés a kisebbségek segítségével a győző, illetve a legyőzött népek között. Elsősorban pedig a román és a magyar nép közt.”^{vi}

Jancsó Béla legkedvesebb gondolatát pendítette meg Mikó Imre, aki abban az időben ösztöndíjasként a nemzetközi jogot tanulmányozta Párizsban. A Duna-konföderációs eszméről korábban is sokat beszélhettek, hiszen Mikó az *Erdélyi Fiatalok* jogi szemináriumát vezette. Valószínűnek tűnik, hogy Németh Lászlóék romániai útjának kultúrdiplomáciai előkészítését is magára vállalta Mikó, lévén, hogy a budapesti román követség kultúrattaséjához, Baltă Moiséhoz atyafiságos kapcsolatok fűzték. Boldizsár Iván fél évszázaddal későbbi visszaemlékezéséből^{vii} arra következtethetünk, hogy az előkészületek voltaképpen két szálon futottak. A romániai utazás másik három résztvevője – Boldizsár Iván, Keresztury Dezső és Szabó Zoltán – németországi konferenciákon került 1934-ben kapcsolatba Anton Golopențiaval, Dimitrie Gusti bukaresti tanítványával és munkatársával. Golopenția közbenjárására ajánlotta fel Gusti professzor: szívesen látná a fiatal magyar szociográfusokat, hogy helyszíni tapasztalataik alapján maguk is hírért vigyék a bukaresti szociológiai iskola módszereinek. Keresztury Dezső számára mindez már nem volt újdonság, hiszen a berlini egyetem mellett működő Magyar Intézet könyvtárigazgatójaként rendszeresen hozzájutott – miként ez a németországi tanulmányokat folytató Méliusz József és Jancsó Béla 1931-es levélváltásaiból tudható – az *Erdélyi Fiatalok* számaihoz, amelyek bőséges információkkal látták el a Gusti-féle intézet működéséről. Ezt a kapcsolatfelvételt pedig ugyancsak Mikó Imre kezdeményezte, már a kolozsvári diáklap indulása idején.

Egyelőre még nincs biztos támpontunk arra vonatkozóan, hogy Németh László találkozott-e Jancsó Bélával, vagy sem. Minthogy a kalotaszegi kirándulást az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztő László Dezső – Jancsó legközelebbi szellemtársa – szervezte, feltételezhető, hogy 1934-es levélváltásaik után személyesen is megismerkedtek. Ennél lényegesebb azonban, ahogyan a romániai útiraj-

zot követő vitában László Dezsővel együtt megszólalt.^{viii} Mester Miklós – miként 1936. március 25-i leveléből kiderül – a Jancsó állásfoglalását tartotta mérvadónak: „Jólesett Németh László útjával kapcsolatosan írt mérsékelt hangú cikket olvasnom. Kifogásaidat aláírom. A nagy többség kifogása nem állja meg a helyét. Ezek megállapításaival szemben vallom, hogy Németh László bátor leleplezéseivel alapjában véve a magyar ügynek jó szolgálatot tett.” Mester az *Erdélyi Fiatalok* 1935. téli számában megjelent *Ahogy lehet* című Jancsó Béla-írásra utalt, amelyben a szerző Makkai *Magunk revíziójából* indul ki: „Ami velem történik, annak sohase keressem és sohase fogadjam el külső okát addig, amíg csak egyetlen belső ok is van, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy az a valami megtörténjék...” Elsődlegesen a „belső okokra” irányult Jancsó figyelme akkor is, amikor Németh László „végső ítéletével” perlekedve – „az erdélyi magyarság menthetetlenül pusztul, sőt pusztulásra érett, mert hiányzik belőle az életakarát” – „perúrafelvételt” sürgetett. A „kisebbségi neurózisból” éppen kilábaló Reményik Sándor márványtükrű új verseskötetével, a *Romon virággal*, illetve a halállal farkasszemet néző Balázs Ferenc mészkiői aragonitba faragott szociográfiájával, *A rög alattal* érvelve. Orvos írta az orvosnak: „Németh László [...] tudja, hogy az életerő szempontjából egy neurózison való győzelem nagyobb, mint bármely külső diadal.”^{ix} Hogyne tudta volna, amikor a romániai utazás kiváltotta súlyos depressziójából is épp a „morbus minoritatis” okainak feltárásával menekítette magát az életnek, jóllehet eleve tisztában volt azzal, hogy nem arat vele „diadalt”.

Az útirajznak a *Tanuban* megjelent – később elhagyott – 16. fejezetében olvasható: „Mi marad hát a hátralévő időkre? Dolgozni kell, már csak a megbolondulás ellen is.” Életének legmélyebb drámáját alighanem akkor élte át. Amiért addig küszködött, úgy látta, értelmét veszítette. A magyarországi belső megújulás kudarcát a Duna-európai államközösség álomképének a szertefoszlása tetézte, s ráadásul vágyva-vágyott Erdélyéből sem életerővel feltöltődve tért vissza. Ha élményközelből is

megismerhette volna a világtávlatban gondolkodó Balázs Ferenc kisebbségi életstratégiáját, és nem az íróálmait feladó, „tejeskanácskák közt ténfergő” erdélyi Don Quijote hallomásbeli képét viszi magával, talán Jancsó Béla sem kér „perúrafelvételt” a *Magyarok Romániában* megjelenését követően. Igaz, Mészkö már csak azért sem kerülhetett be Németh Lászlóék úti programjába, mert Balázs Ferenc épp a debreceni klinikán feküdt. Amikor pedig pár órai munkaidőt engedélyezett számára az orvos, róttá *A rög alatt* árkusait, illetve – mulasztásait pótolandó – rengeteget olvasott. Akkor fedezi fel magának Németh Lászlót. A reveláció erejével hat rá, hogy életfelfogásuk, gondolatviláguk, törekvésük mennyire hasonlatos. 1935. november 24-én kelt levelében arról tájékoztatja feleségét, Christine Fredericksent: ha meggyógyul, feltétlenül megismerkedik a vele pont egyidős, kitűnő emlékezőtehetségű és nagyon művelt Németh Lászlóval, akinek a művei máris hozzásegítették őt ahhoz, hogy önmagát jobban értse, cselekedeteivel számot vessen. Ennek a felismerésnek pedig – úgy érezte, hogy ő „tipikus erdélyi ellentéte” Németh Lászlónak, „intuícióval, találékonysággal, de behatárolt tudással” – rendkívüli jelentősége volt a szavak és tettek azonosságára épülő művének, *A rög alatt*nak a genezisében.

„Mi itt élünk és itt élünk: ki merné mégis azt mondani, hogy egy hetvenoldalas füzetben meg tudja írni az erdélyi igazságot?! – kel Németh László védelmére a *Független Újságnak* adott nyilatkozatában Tamási Áron. – Nem abban van a Németh László könyvének elsősorban az érdeme, hogy végleges »igazságot« húzott az erdélyi magyarság fejére, hanem abban, hogy a mi legnagyobb problémáinkat éles szemmel mind kihalásztá, és tiszteltreméltó bátorsággal beszélt róluk. Maga a kritikus és a könyv emberül megtette a magáét, de Erdély még most sem tanult a példából, mert nem a felvetett kérdések körül keresi a megoldást és a megközelítő igazságot, hanem párt, felekezet és egyéni szempontból bírálgat egy könyvet. [...] Megdöbbenéssel láttam, hogy leginkább olyan emberek tiltakoznak a magyar[országi] kritika ellen, akik a magyar szellemi egységet citerázzák, vala-

hányszor »erkölcsi« hasznot és előbbre jutást jelent az nekik. Aki nem hajlandó túrni azt a kritikát, amely odaátról jön, semmi jogcíme arra, hogy a magyarországi viszonyok és jelenségek felett bírálatot gyakoroljon.”^x

Jancsó Béla sem mért soha kétféle mércével. Az irodalmi kérdések megítélésében az esztétikum, közéleti ügyekben az erkölcs törvényeit tartotta megkerülhetetleneknek. Bár Németh Lászlóval a továbbiakban közvetlenül nem foglalkozik – a Németh Lászlót kétségbeejtő kelet-közép-európai gondokkal annál intenzívebben. Bizonyosság erre egyebek között a Mester Miklósnak írt 1937. június 14-i levele az asszimiláció kérdéséről, amelynek nyílt felvetése (*Kisebbségben*, 1939) tartósan – sőt máig tartóan – magára vonta Németh László megbélyegzését.

Mester Miklós egy Szabó Dezsővel folytatott vitájáról számolt be, ehhez fűzött kommentárt válaszában Jancsó: „Annak, hogy a német kérdés fontosságát Ő annyira hangsúlyozza, minden oka megvan, mi innen is úgy látjuk, hogy az összes dunai államokra nézve jelenleg a legnagyobb veszély, nagyságánál fogva minden egymás közti ellentétnél súlyosabb. Viszont éppen ezért: a dunai népeknek össze kell fogni. Ez az összefogás nem képzelhető el a kisebbségi kérdés mindenütt való becsületes rendezése nélkül. Ennek a rendezésnek az alapja nem lehet különböző, az alapelv csakis az igazság lehet, amely minden nép számára fejlődési lehetőséget ad. Szabó Dezső ellentmondását ott látom, hogy ő, aki a becstelen (érdek-)asszimiláció minden korrupszágára olyan gyökeresen mutatott rá, most maga is erőszakkal asszimilálni akar, holott az érdek éppen az ellenkező: inkább akadályozni az asszimilációt, mint elősegíteni, s intézményesen biztosítani a kisebbségek kollektív fejlődési lehetőségét. [...] Tisztább helyzetet pusztán az elősegített kulturális önkormányzat és a »magyarosítás« illúziójának feladása jelenthet. Ezen túl pedig: tegyük magyarokká a magyarokat – mondom Széchenyivel. Szabó Dezsőnek megírtam, hogy minden ottani kisebbségi lépés jó vagy rossz példa lehet itt, azért kell vigyázni.”^{xi}

Már az *Erdélyi Fiatalok* dokumentum-kötetének^{xii} összeállításánál során feltűnt, hogy Jancsó Béla (1903–1967) nemcsak a két világháború közötti haladó magyar ifjúsági mozgalmak vezetőivel – Balogh Edgárral (1906–1996), Fábíán Dániellel (1901–1980), Buday Györggyel (1907–1990) – folytatott korszakos jelentőségű levelezést; kapcsolatban állt korának és korosztályának csaknem valamennyi paradigmaticus személyiségeivel éppúgy, mint a mindennapi aprómunka végzőivel. A Trianon utáni első írónemzedéket – Balázs Ferencsel – megszervező Jancsó a húszas évek végén felismeri: szárnyaszegett marad az erdélyi magyar kultúra, ha a szépirodalom európai és ugyanakkor regionális értékorientációját nem követi a korszerű tudományművelés. Felfogásában az irodalomközpontúsággal való szükségszerű szakítás korántsem jelentette az irodalmi tudatszféra alábecsülését, ellenkezőleg: egy átfogóbb szellemi modellben jelölte ki a helyét. Világosan látta: kisebbségi társadalmunk csak úgy őrizheti meg életképességét, ha átértékeli történelmi múltját, megváltoztatja gondolkodásmódját és életfelfogását, felméri erőtartalékait, kiépíti és hatékonyan működteti a kisebbségi létszükségletekkel számoló intézményeit; vagyis: korszerű szemléleti alapon teremti újjá, teszi tartalmasá a maga életkereteit Erdély-szerte.

Balázs Ferenc drámájában – ahogy Jancsó Béla leírja – Németh László is a sajátjára ismerhetett: „Mikor Reymont világhíressé vált parasztregegye megjelent, az akkor lengyel területeken lévő német megszálló parancsnokság rendeletileg olvastatta el azt minden német tiszttel, hogy belőle a lengyel népet megismerjék. Balázs Ferenc könyve irodalmilag bizonyára kevesebb a Reymonténál, nem is akar irodalom lenni. De aki az erdélyi faluval, életünk alapjával bármilyen formában foglalkozni kíván, annak számára ez a könyve nélkülözhetetlen és elkerülhetetlen. A népért való jóakarát és tudás küzdelme a néppel: ez az a dráma, amely egész kisebbségi életünk szimbóluma is: a jóakarát és az önfeláldozás küzdelme az előítéletek, önzések és közöny irtózatosságot tehetetlenségi nyomatékaival.”^{xiii}

5.

Mihez kezdhetünk azokkal a tapasztalatokkal, amelyeket a ránk kényszerített kisebbségi helyzetben szereztünk? A harmincas években László Dezső nemegyszer megfogalmazta: a kisebbségi helyzetbe jutott erdélyi magyarság nagyon sok hátramaradásának az volt az oka, hogy nem ismerte eléggé önmagát, illetve azt az életkeretet, amelybe akaratától függetlenül került. Magyarországon tartott előadásaim kapcsán többször is megkérdezték tőlem: miért foglalkozom olyan kitartóan kisebbségi létértelmezésekkel? Hiszen az európai csatlakozás távlatában amúgy is megszűnik a „kisebbségi kérdés”. Bárcsak úgy lenne. Abban talán joggal reménykedhetünk – válaszoltam –, hogy újjáteremtődik a Kárpát-medencei magyarság szellemi egysége, de a visszajelzések máris azt igazolják: az Európai Unióban az egész magyarság óhatatlanul kisebbségi helyzetbe kerül. Vagyis: ebben a helyzetben kell újrafogalmaznia önmagát. Éppen ezért a kisebbségi élet törvényszerűségei a közeljövőben csak felértékelődhetnek. A Felsőmagyarország és a Szépírás Kiadó gondozásában 2006 karácsonyán megjelent kötetemnek a címválasztásával is ezt kívántam sugallni: *Legyen eszünk, ha már volt.*^{xiv}

Jegyzetek

- ⁱ *Erdélyi Fialatok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1986/1990. Közzéteszi dr. László Ferenc és Cseke Péter. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket Cseke Péter írta.
- ⁱⁱ *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*. Válogatta Cseke Péter és Molnár Gusztáv. Az előszót írta Cseke Péter. Az utószót és a jegyzeteket írta Molnár Gusztáv. Bp., Héttorony Könyvkiadó, 1989.
- ⁱⁱⁱ Balázs Sándor: *Kiáltó Szó. Volt egyszer egy szamizdat*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2005.
- ^{vi} Cseke Péter: *Metaforától az élet felé*. Bukarest – Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 1997.– Uő: *Paradigmaváltó erdélyi törekvések*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2003.
- ^v *Honfoglaló nagy írónemzedék. Az erdélyi Helikon írói közösség megalkulásának 90. évfordulójáról megemlékező miskolci tudomá-*

- nyos konferencia előadásai.* Szerkesztette: Kabán Annamária, Mózes Huba. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2016.
- vi Vö.: Cseke Péter: *Omló partok gátkötői.* In: Cs. P.: *Paradigmaváltó erdélyi törekvések. Kisebbségi létértelmezések.* Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 194–224.
- vii Boldizsár Iván: *Utazás Romániában és Erdélyben.* Kortárs, 1986. 6. 87–113.
- viii Nagy Pál: *A romániai útirajz vitája.* Korunk, 2001. 5. 99–103.
- ix Jancsó Béla: *Ahogy lehet. Erdélyi Fiatalok,* 1935. IV. 109–110.
- x Tamási Áron: „*Isten velünk és mindenki ellenünk!*” In: Németh László: *Magyarok Romániában.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001. 206–2013.
- xi *Jancsó Béla levele Mester Miklósnak.* Kolozsvár, 1937. VI. 14. In: Cseke Péter (szerk.): *Jancsó Béla levelezése III.* Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2019. 350–359.
- xii *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940).*
- xiii Jancsó Béla: *Ahogy lehet. Erdélyi Fiatalok,* 1935. IV. 109–110.
- xiv Uő: *Legyen eszünk, ha már volt. Feljegyzések Európán innen, Erdélyen túl (1990–2005).* Felsőmagyarország Kiadó – Szépirás Kiadó, Miskolc–Szolnok, 2006.